

Gospodarske reforme v Srednji in Vzhodni Evropi: dejstva, smeri razvoja in obeti

Ključ prihodnosti je skrit v preteklosti in sedanjosti. Uganka sočasnega razkroja stalinističnih in poststalinističnih sistemov v letu 1989 do današnjega dne ni rešena. Psihološki vpliv, obujanje 1789. leta, časovno prepletanje dolgoletnega razjedanja sistema s srednjeročnimi (strukturnimi) in kratkoročnimi (nekonjunkturnimi) procesi, evrodinamizem, učinkovit vpliv novega evropskega »preporoda« ali pa zarota dejavnikov moči, katerih namen je zanetiti krizo oziroma streti prejšnje »korenite« reforme – vse to ponuja možne razlage, saj je razkroj večplasten proces. Z vidika *gospodarske rasti* se navedeni sistemi niso mogli odzvati izzivu sodobne tehnologije, ki se je razširila v preteklih dveh desetletjih; prav tako jim ni bilo omogočeno izkoriščanje gonilne moči dosežkov na področju tehničnoznanstvene in management revolucije. Vase zaprta drža ter avtarkične težnje so ovirale postopek prilagajanja zahtevam globalnega razvoja in *sodelovanja na mednarodnem področju*. Z vidika *veljavne ureditve* obstoječe oblike centralističnega planiranja niso ponujale rešitev ob pospešeni tehničnostrukturalni preobrazbi ter družbenogospodarski delitvi dela – slednje pa so postajale čedalje bolj zapletene in čedalje manj obvladljive iz centra. Z vidika *systema družbenih vrednosti in z vidika okolja* so ideje enakopravnosti in kolektivizma, ki jih je družbena praksa sicer popačila, postopoma zamrzile proces razvoja človeške zmogljivosti, človekove inovativnosti in njegovih izvedbenih sposobnosti ter zbrisale in izkrivile njegovo motivacijo. Kot posledica *pomanjkanja virov* je gospodarski model, ki ga označujeta nizka in čedalje nižja raven sposobnosti za pridobivanje dohodka, postajal vedno manj sposoben prenašati breme globalne sovjetske težnje po sili kot tudi obremenitve neučinkovitih, a še vedno razširjenih socialnih storitev, nastalih v obdobju zelo nizke razvojne stopnje. Ciljni konflikt med modernizacijo, socialno politiko in gradnjo imperija je najprej spodkopal tehnične in gospodarske temelje globalne strategije, kasneje pa je *pripeljal do krize tudi sam imperij*.

Proces razkroja je bilo opaziti v 70-ih letih, in sicer v obliki tehnično-strukturalne zastarelosti in izgube položaja v svetovnem gospodarstvu; v začetku 80-ih pa v obliki naraščajočih napetosti v ravnotežju, stagniranja v razvoju in končno v porajajoči se splošni operativni krizi.

V začetku 90-ih let je s političnega vidika propadel enopartijski sistem, z gospodarskega pa centralistična ureditev in kolektivna lastnina. Na področju zunanjih zadev je za Vzhodno in Srednjo Evropo značilno rušenje Varšavskega pakta in družbenoekonomskega sistema »gleichschaltet«, ki ga je izvajala CMEA, kar je do temeljev pretreslo Vzhodno Evropo. Zastavlja se vprašanje: Quo vadis, Evropa? Države iz tega dela sveta so začele, čeprav z različnimi koraki in stopnjo odločnosti, svoj pohod po neoznačenih poteh v tržno gospodarstvo in pluralistični politični sistem. Čeprav glede na dosedanje procese ni več nevarnosti, da bi se stalinistični totalitarizem vrnil, »točka, s katere ni vrnitve«, še ni dosežena: korak, hitrost, smer napredka, odkloni od avanturizma, nevarnost kaosa – vse to povzroča številne dileme.

Za spremembe v Vzhodni in Srednji Evropi je značilna zgodovinska sočasnost sprememb na različnih področjih, kar je zgodovinska posebnost. V tem delu sveta je treba hkrati spremeniti politični sistem, gospodarski model, zunanjetrgovinske partnerje in poti razvoja. S spremembo političnega modela se uveljavlja legitimnost oblasti, brez katere si je težko zamisliti katero koli žrtev, ki jo mora prestati družba. Nadalje sprememba političnega modela omogoča odstranitev nomenklature, razodevanje in uresničitev interesov, ki so celo v srednje razvitih državah dokaj raznovrstni, in ukinitvev nekdanje vsemogočnosti politične oblasti ter uveljavljanje zakonitosti. Pomembna predpostavka za uresničitev prehoda v tržno gospodarstvo in spremembo političnega sistema je, da mora biti postopek izveden po *mirni poti*. Nenasilnost je s stališča mednarodne, evropske in notranje politične stabilnosti ena izmed temeljnih zahtev. Hkrati pa dejstvo, da se je nekdanja nomenklatura, pretežno s pomočjo Zahoda, preselila na nove položaje oblasti, in sicer znotraj tržnega gospodarstva, ki se šele oblikuje, za prenekateri del v družbi postavlja pod vprašaj verodostojnost preobrazbe in novoizvoljenih vlad. To slabi parlamentarizem, oža temelje novih vlad in zavlačuje sprostitev potencialne družbene energije, hkrati pa spodbuja stališče v smislu »najprej počakati, potem pa videti«. Bistvo spremembe gospodarskega modela je, da se nekdanja administrativna ureditev nacionalnega gospodarstva nadomesti s tržnimi mehanizmi, z uveljavitvijo konkurenčnosti in s takšnim sistemom gospodarske ureditve, ki bo v skladu z razvojno stopnjo. Zunanjo gospodarsko preusmeritev narekujejo upadanje trgovine med državami članicami CMEA ter modernizacija in nadomestitev dosedanjih razmerij in oblik sodelovanja, razpadlih zaradi vzhodnoevropske krize, predvsem z novimi dinamičnimi partnerji in novo gonilno silo. *Sprememba poti razvoja* je posledica vseh naštetih sprememb. Prednostni položaj tradicionalne težke industrije ter vojaške industrije, ki je pripeljal razvojne procese iz prve polovice tega stoletja do dolgo časa trajajočih skrajnosti, se je izražal v naslednjem:

- mogočnosti nekdanjega političnega sistema,
- tehniki upravljanja, ki je bila za centralistični sistem ureditve razmeroma enostavna,
- zahtevah CMEA, ki jih je bilo treba upoštevati pri zunanjetrgovinskih odnosih.

V novih razmerah je postalo jasno, da sprememba sistema in modela sama po sebi ne zagotavlja ozdravitve gospodarstva, posodobitve proizvodnje in infrastrukture, dolgo časa spodbujanega nenehnega prilagajanja proizvodnje, tehnologije, upravljanja, mednarodnega poslovnega sodelovanja, angažiranja kapitala kot tudi prilagajanja novim tokovom obnove svetovnega gospodarstva v 90-ih letih. Svetovni gospodarski integracijski tokovi zahtevajo novo strukturo proizvodnje, ponudbe in porabe kot tudi nove poti razvoja.

Preobrazba v kriznih razmerah

Primeri iz zgodovine kažejo, da je spremembam političnega modela in sistema običajno botrovala živahna rast gospodarstva (npr. modernizacija Rusije, ki sta jo izvedla De Witte in Stolipin dve desetletji pred prvo svetovno vojno; avtoritarna modernizacija Španije med 1959. in 1974. letom ter Koreje med 1960 in 1989). Zmogljivosti in sredstva, ki se nakopičijo ob pospešeni modernizaciji, imajo dolo-

čeno funkcijo, in sicer se uporabljajo kot rezerva za pokritje izgub ali pa za presejanje motenj, ki spremljajo spremembo modela.

V Srednji in Vzhodni Evropi položaj ter odmeve na »kvartet izzivov« otežuje poglobljanje krize. V gospodarstvu so stagnacijo nadomestili znaki recesije; še več – v nekaterih državah je v 90-ih letih bilo zaznati strmo upadanje proizvodnje. Poleg splošnega zmanjševanja sredstev za vlaganja, nižanja čiste akumulacije ter sredstev, namenjenih za raziskave in razvoj, z upadanjem človeških zmogljivosti in slabšanjem družbene učinkovitosti se je industrijska proizvodnja na Poljskem, v Romuniji, Bolgariji in nekdanji NDR zmanjšala med 15 in 25%, medtem ko se je na Madžarskem in Češko-Slovaškem zmanjšala med 6 in 8%. Sočasno z nenadnimi (čeprav za tiste, ki so bili pripravljeni na konzervativni zasuk, nikakor ne nepričakovanimi) naraščajočimi operativnimi slabostmi sistema razporeditve sovjetski sistem proizvodnje označuje še ena, zelo močna ovira, ki pa jo je zaradi razpada statističnega informacijskega sistema komajda možno kvantitativno izraziti.

V tem delu sveta se kot povsem nova razsežnost krize pojavlja odkrita brezposelnost. Dejstvo, da je polna zaposlenost kot determinanta sistema, ki so jo dolga desetletja »propagirali« kot temeljno družbeno vrednoto, izginila, je z ene strani povečalo krizo vrednosti, z druge strani pa je bil neposredni dejavnik destabilizacije, ki ga je težko obvladati v odsotnosti sistema družbene varnosti in pripravljenosti splošnega, institucionalnega sistema ter ustreznih ukrepov gospodarske politike. Kot posledica razpada prejšnjega načina upravljanja gospodarstva ter zmanjševanja ponudbe se je pojavila inflacija, s tem pa tudi precejšnja poplava denarja, in sicer v vseh navedenih državah, razen na Poljskem. Gre za proces, ki se bo v letu 1991 v splošnem še stopnjeval.

Krizo, ki se razvija v dejanskih ekonomskih procesih, poglobljajo tako imenovani *zunanji* razvojni dejavniki. Čeprav je na sovjetsko gospodarstvo načelno pozitivno vplivala rast cene nafte, teh prednosti ni bilo mogoče izkoristiti zaradi upadajoče ravni proizvodnje. V manjših srednje- in vzhodnoevropskih državah je zaradi rasti cene nafte, krčenja »vzhodne« trgovine, predvsem v smislu sovjetske oskrbe s surovo nafto, in pa zaradi hude suše prišlo do upadanja gospodarske rasti v višini 3 do 11% BNP. Manj očitna, toda s hujšimi posledicami, je naraščajoča kriza, ki se izraža na družbenem področju in ki jo označuje slabšanje socialne sestavine narodnega gospodarstva (zdravstvo, izobraževanje, javna varnost, zasebno področje). Ko se iluzije, povezane z nenadnim izboljšanjem zasebnega položaja zaradi političnih sprememb, razpršijo, se včasih pojavijo znaki otopelosti, občasno pa je moč zaznati tudi znake nemira množic in novega nasilja. Meje ciljnih spopadov, nasprotujoča si pojmovanja, nastala kot posledica novih razmer – vse to narašča, ker si politično in gospodarsko pojmovanje demokratičnih sprememb pogosto nasprotujeta, vladi pa medtem še ni povsem uspelo razviti ustreznih pogajalskih metod in sposobnosti ukrepanja. Tako odsotnost vsestranske strategije za uveljavitev sprememb v splošni krizi in odlašanje z izbiro med spoprijemanjem s krizo in zahtevami po spremembah položaj še bolj otežujeta.

Nevarnosti posnemanja – nacionalne poti

Praktične izkušnje svetovne gospodarske rasti ter različna teoretična pojmovanja rasti so že pred dobrimi 25 leti zastavile okvire in značilnosti vseh velikih sprememb, s katerimi se uresničuje modernizacija. Že takrat je bilo ugotovljeno, da so zadnje odvisne od stopnje zaostalosti, pa tudi od izhodiščnega položaja vsake

posamezne države pred spremembami. Izhodiščni položaj je delno posledica dolgotrajnega zgodovinskega razvoja ter njegove zapuščine, delno pa je odvisen tudi od položaja, ki ga je imela posamezna država v bližnji preteklosti. Vpliv *zgodovinske dediščine* posameznih držav na spremembe, pa tudi na uspešnost, hitrost in oblike vključevanja v enotni evropski prostor je nesporen.

Zgodovinske mejnike evropskega območja označujejo črte nekdanjega rimskega cesarstva, karolinška demokratijska črta ter meje latinsko-germansko-krščanske kulture, in sicer v gospodarskem, kulturnem in institucionalnem smislu. Z vidika daljne preteklosti ti mejniki označujejo različne faze tri tisoč let dolge »zgodovinske tekme« med Azijo in Evropo, ki je šele nastajala, kot tudi spremenljive oziroma premečne meje med azijskimi in zahodnoevropskimi tvorbami. Na tem mestu je verjetno smiselno omeniti nekatere odločilne dogodke zgodovinske tekme: Troja – Salamis, Poitiers (731) in Granada (1492), Konstantinopolis (1453), Mohač (1926) in Dunaj (1683) in, končno, Lignitz (1241). Na pragu 90-ih je zgodovina doživela še en mejnik – zemljepisne meje zahodnoevropske tvorbe so se vnovič pomaknile proti Vzhodu. Kot posledica navedenih procesov je prišlo do razdelitve Evrope, ki je še vedno aktualna, in sicer:

- z vidika *gospodarskega modela* so se razvila organska tržna gospodarstva, prav tako pa tudi nacionalne gospodarske enote, ki so prežete z elementi, značilnimi za azijsko formacijo; te delujejo tako, da se opirajo na organizirano državno oblast, kjer so pravila igre drugačna in kjer teorij, ki veljajo za razvita tržna gospodarstva, ni mogoče uporabiti oziroma je njihova uporaba omejena;

- z vidika *sistema političnih institucij* se je Evropa razdelila v demokratične družbe, ki se razvijajo v okvirih ustavnih držav (Magna Charta Libertatum iz leta 1215, madžarski Zlati dekret iz leta 1222) in v družbe, ki jih vodi centralizirana državna oblast;

- z vidika *gospodarske strukture* so se razvile postindustrijske, informacijske družbe, ki že pripadajo ali pa se približujejo avantgardi, za katero je značilna mednarodna modernizacija; na Vzhodu pa so medtem nastale za današnje pojme dokaj primitivne industrijske družbe, kjer so prisotni nazadovanje, strukturne deformacije ter prepozna ali izkrivljena modernizacija, ki je, s kančkom zlobe, primernejša za tehniške muzeje kot za stvarnost;

- s *kulturnega vidika* se je Evropa razdelila v družbe latinsko-germanskega izvora (katolicizem, protestantizem, gotska in renesančna umetnost) in v družbe, za katere sta značilni grška in slovanska dediščina.

Med Zahodno in Vzhodno Evropo je na osi med Baltiškim in Jadranskim morjem z vidika zgodovinske dediščine nastalo veliko tranzitno območje, za katero je značilna raznovrstnost dejavnikov, kot so etnične skupine, kultura, gospodarski model, politični sistem in stopnja povprečnega gospodarskega razvoja. To vmesno evropsko območje seže zunaj meja držav in zavezniških sistemov in obsega »rob« Baltiškega morja v Sovjetski zvezi, zahodno Ukrajino, Poljsko, karpatsko kotlino, Češko-Slovaško, Madžarsko in severozahodno Jugoslavijo. Možnosti za uveljavitev sprememb so na tem območju, *ceteris paribus*, od samega začetka ugodnejše kot v drugih delih Vzhodne in Srednje Evrope.

Naslednji dejavnik, ki vpliva na spremembe, je *političnogospodarska dediščina* bližnje preteklosti. Ovire, ki so posledica dolga preteklosti, so najmanjše v Romuniji in na Češko-Slovaškem. Institucije moči, ki bi lahko ogrožale uveljavitev sprememb ter vzpostavitev mednarodnih odnosov (cerkev, vojska), so najmočnejše na Poljskem. Na Madžarskem je drugače: politika reform, ki se je uveljavila po letu 1968, in sicer kot pozitivna posledica dogodkov iz leta 1956, je državi omogočila,

da se kar najbolj oddalji od stalinističnega vzora. Za Madžarsko je značilno, da so *tržna zrelost* njenega gospodarstva, pravni in organizacijski sistemi države ter človekova sfera bolj razviti kot v drugih državah na tem področju. Z druge strani pa je pričakovati, da bo proces preobrazbe trajal dalj časa, zaradi česar bodo tudi stroški preobrazbe večji, smeri razvoja pa bolj raznovrstne.

Glede na specifičnost razmer je nevarnost »demonstracijskega učinka« sprememb, t. j. *strateškega posnemanja*, velika. V Vzhodno in Srednjo Evropo ni mogoče presaditi obstoječega operativnega sistema ameriškega tržnega gospodarstva kot tudi ne akcijskih programov, značilnih za povojne spremembe totalitarnih sistemov oziroma za spremembe južnoevropskih avtoritarnih režimov iz 70-ih let. Standardizirane poti ni, prav tako ni vidika za to, kako preiti iz »obstoječega realnega socializma« v tržno gospodarstvo, ki bi bilo čvrsto tudi v svetovnih merilih. Ne gre prezreti tega, da so v marsikateri vzhodnoevropski državi tudi pred vzpostavitvijo stalinističnega sistema komajda poznali razvite gospodarske avtomatizme. Preobrazba totalitarnih sistemov je bila odvisna od bistveno obsežnejših temeljev tržnega gospodarstva in od drugačnega sistema vrednosti, kot je veljalo za stalinistični in poststalinistični model, saj je bila odvisna tudi od znatnih zunanjih sredstev, od velikega entuziazma, ki ga je sprožalo dejstvo, da se začenja od »nič« in od preživete vojne. Preobrazba avtoritarnih sistemov Južne Evrope je nastopila z gospodarsko obnovo; temeljila je na širši uveljavitvi tržnega gospodarstva in bila izvedena brez preusmeritve zunanjega gospodarstva ali večjih sprememb vrednostnega sistema. Da bi se izognile zgodovinskim travmam, ki bi utegnile nastati zaradi posnemanja tujih modelov, morajo države Vzhodne in Srednje Evrope oblikovati svojo strategijo sprememb, tako da bodo upoštevale lastne sposobnosti, možnosti in omejitve.

Časovno zaporedje sprememb

Glede na omejen časovni razpon med zgodovinsko preteklostjo in napovedano prihodnostjo je na splošno mogoče ločiti štiri faze v postopku preobrazbe Vzhodne in Srednje Evrope. Za uveljavitev nenasilne preobrazbe na političnem področju je značilno, da je hitrost, s katero se uresničujejo spremembe, sicer manjša, zato pa je tudi postopek manj kaotičen. Dejstvo, da še vedno delujejo stari državni »mehanizmi« in da disciplina še vedno velja, raznim oblikam prikritih napetosti preprečuje, da pridejo na površje. V drugi fazi se kot »sopotnika« pospešitve preobrazbe pojavljata gospodarskodružbena pluralizacija in pretresanje nekdanjega državnega »mehanizma«. Napetosti postajajo očitne, širita se kaos in potreba po samopotrjevanju, hkrati pa se gospodarska učinkovitost zmanjšuje. Naloga tretje faze je, da umiri napetosti, prispeva k utrditvi predpisov in novega reda in da prepreči nadaljnje upadanje realnega gospodarstva. V četrti fazi naj bi nastopili ozdravitev, vzpon, nato pa še strukturalno dohitevanje razvitega gospodarstva.

Ob upoštevanju navedenega sistema tipologije Poljska sodi na začetek druge faze, medtem ko so druge vzhodnoevropske in srednjeevropske države še vedno na različnih stopnjah prve faze. V negotovi perspektivi marsikatera izmed naštetih držav se pojavlja možnost, da bi se obseg in trajanje kaotičnega stanja, ki sta značilna za drugo fazo, utegnila rešiti z novo obliko avtoritarnega sistema vojaške ali populistične narave.

Kot rezultat 25-letnih reformnih prizadevanj se Madžarska bliža koncu druge faze. V primerjavi s svojimi »sotrpini« je v očitni prednosti, in sicer tako z vidika

uresničevanja sprememb gospodarskega modela in zunanje gospodarske preusmeritve kot tudi z vidika spremembe v miselnosti ljudi. Proces preobrazbe na Madžarskem se je začel s spremembo gospodarskega in ne s spremembo političnega sistema, kar je tipična madžarska poteza, za katero je značilna še precejšnja stopnja neusklajenosti. Posledično sta pripravljenost in organiziranost političnih gonilnih moči zaostajali za gospodarskimi, s čimer se je pretežni del energije, ki naj bi bil namenjen preobrazbi, porabil za politične namene. To je povzročilo, da se je vzdušje depolitizacije, ki naj bi temeljilo na relativnem nacionalnem soglasju in ki naj bi sprožilo začetek tretje faze, razvijalo bolj počasi, kot bi bilo zaželeno z vidika gospodarstva. Kljub vsemu pa je mogoče pričeti s tretjo fazo že v 1991. letu in s tem dokončati obdobje, za katero je bila značilna nadvlada domačih političnih determinant.

Gonilne sile preobrazbe

Po vsej verjetnosti so med razpravami, ki potekajo o zgodovinski preobrazbi, najbolj vnete tiste, ki obravnavajo njene udeležence. V najbolj naprednih tržnih gospodarstvih ima vloga tržnega avtomatizma očitno prednost pred državnim posredovanjem. V Vzhodni in Srednji Evropi je veljavna gospodarska vloga države delno dediščina preteklega razvoja, delno deformacija zadnjih desetletij: v vsakem primeru pa pomeni stvarnost. . . Do zdaj na tem področju še ni bilo doseženo enotno mnenje o vprašanju, kako uveljaviti spontan in strukturalno vodljiv prehod v tržno gospodarstvo. Mnenja liberalnonacionalnih konzervativnih strank z ene strani in socialističnih strank z druge strani so si o tem vprašanju popolnoma nasprotna.

Kot razumljiv odziv na dogodke v zadnjih desetletjih se je v teoriji in praksi pojavil pojem t. i. »spontane preobrazbe«, ki ima velik vpliv in podporo celo v tujini in pri tolmačenju vloge države izhaja iz stališča »laissez faire«. Ali je mogoče liberalizacijo in odpiranje gospodarstva izvesti zgolj po liberalni poti; ali med preobrazbo vlada lahko prenaša odgovornost in do katere stopnje na druge udeležence gospodarskega življenja? Z drugimi besedami, ali je mogoče v duhu anglosaksonske filozofije velikanske spremembe zaupati »veliki skriti roki« in njenemu vodenju, ali je nasprotno treba zagotoviti strateško vodenje preobrazbe, sodelovanje učinkovite državne administracije ter programov in institucij za usposabljanje delovne sile, izobraževanje, regionalni razvoj, zdravstvo, zaposlovanje itd.

IZKUŠNJE iz ekonomske zgodovine in teorija nas učijo, da mora vlada, še zlasti v manj ali srednje razvitih državah, a priori prevzeti določeno stopnjo odgovornosti za uveljavitev postopka modernizacije. Odgovornost oblasti se povečuje v kriznih razmerah, in sicer neodvisno od razvojne stopnje. Ne nazadnje, omejevanje razsežnosti in časovnega razpona kaosa, ki spremlja postopek pospešene preobrazbe deformiranega gospodarskega in družbenega modela; strateško »razporejanje« bolečin, ki jih je treba prestajati; družbena cena, ki jo je treba plačati za uveljavitev novega sistema (ob upoštevanju meja družbene strpnosti) – vse to par excellence sodi med naloge državne oblasti. Znanstveni in politični krogi, ki preobrazbo pojmujejo kot vsestranski proces, ki je lahko tudi geopolitičen, sociopsihičen, kulturnen, gospodarski in – z vidika tehnike vodenja – managerski, in ki hkrati verjamejo, da ga je mogoče uresničiti znotraj sistema, ki združuje celotno človeško znanje in izkušnje, so zagovorniki *strateškega pristopa*.

Koncepcijska tetralogija, ki vključuje izzivanje krize, spremembe, zaporedje dogodkov ter strategijo preobrazbe, mora kar se da jasno odgovoriti na štiri osnovna vprašanja, in sicer o ciljnem usmerjanju, časovnem usklajevanju, pristopu in zaporedju.

Izbiranje terapije pravzaprav pomeni izbor med *obvladovanjem krize* in *institucionalnimi spremembami* ter s tem v zvezi ugotavljanje možnosti za kombiniranje teh dveh načinov. Pričakovanja in podpora Zahoda so očitno naklonjena pospeševanju prehoda v tržno gospodarstvo. Vendar pa se morajo demokratično izvoljene nove vlade (ki jih je mogoče preglasovati ali politično paralizirati) zavedati, da za večino udeležencev družbenega življenja temeljnih vrednot ne predstavljata gospodarski model in institucionalni sistem, pač pa blagor posameznika, poraba in občutek varnosti. Večina ljudi v parlamentarni demokraciji le težka sprejema napovedi o uvedbi tržnega gospodarstva, pospešitvi postopka privatizacije in nastavku borz in bank, če te pojave spremljajo strm padec življenjskega standarda, negotovost eksistence in nejasna slika prihodnosti. Zanemarjanje *aventičnih gospodarskih postopkov* s strani političnih in gospodarskih dejavnikov, pristojnih za sprejemanje odločitev, lahko kaj hitro povzroči eksplozijo. V državah, ki so v prvi ali drugi fazi preobrazbe, je nujno treba uskladiti zahteve po obvladovanju in umiritvi krize z dejanskimi gospodarskimi postopki.

Ena izmed pomembnejših razprav na političnem oziroma gospodarskem področju se nanaša tudi na vprašanje izbora med t. i. *šok terapijo*, katere namen je z enkratnim udarcem presekati gordijski vozle zapuščine stalinistične preteklosti, in *prehodom v fazah*, s katerim naj bi se dosegla enakomernejša razporeditev tveganj, napetosti in stroškov, ki jih bodo spremembe terjale od družbe. Z vidika tehnike vodenja je za tiste, ki odločajo o gospodarski politiki, enostavnejša šok terapija, saj jih razbremenjuje obveznosti izdelave faz postopka, terminskega usklajevanja, načrtovanja zahtevnejših ukrepov za postopen prehod glede na nacionalne značilnosti; hkrati pa je vso odgovornost mogoče prenesti na mehanizme notranje politike in na moč orožja.

Madžarska se je odločila za postopno rešitev. Pri tem je upoštevala dosedanje izkušnje, ki so pokazale, da je najbolj kritično fazo preobrazbe mogoče premestiti v 12 do 24 mesecev, kot tudi dejstvo, da je vlada dobila mandat za izpeljavo tega in ne morebitnega drugega programa. Madžarska je upoštevala tudi izkušnje, ki so razvidne iz usode vlade Mazowieckega; visoko ceno »blitz integracije«, ki jo je plačala NDR; ranljivost Šatalinovega programa in čedalje večjo nevarnost pred izbruhom širšega konflikta v tem delu sveta. Glede na neustreznost obstoječih sredstev za preprečitev večjih sporov je bilo treba hkrati upoštevati tudi višino razpoložljivih notranjih in zunanjih finančnih sredstev, nezadostno sposobnost prilagajanja in pomanjkanje pripravljenosti za enkratni »velik skok naprej«.

V družbah, v katerih država ne more veliko izgubiti, kjer je strpnost prebivalstva na izjemno visoki ravni, če ni, pa jo je mogoče izboljšati s sredstvi, ki so na razpolago od zunaj; v državah, kjer je mogoče uporabiti oboroženo silo, so tveganja, ki jih s seboj prinaša šok terapija, manjša. S to metodo se eksperimentira na Poljskem kot tudi v nekaterih sovjetskih reformističnih lobijih.

Ustreznost metode se ugotavlja ob upoštevanju značilnosti obravnavanega področja. V razvitih tržnih gospodarstvih je mogoče vzpostaviti denarno ravnovesje nacionalnega gospodarstva tudi ob čezmerni ponudbi ali težavah zaradi nezadostnega povpraševanja na trgu, in sicer z uravnavanjem povpraševanja. Z druge

strani pa je v gospodarstvih, za katera je značilno pomanjkanje, glavni vzrok za neuravnovešenost trga v kvalitativni in kvantitativni nezadostnosti ponudbe (proizvodnja, tehnologija, delovna sila, kapital, uvoz itd.). Glede na navedeno bi se kot primerno izhodišče za zmanjšanje motenj lahko uporabile možnosti za *širitev selektivne ponudbe*.

Na zaporedje pri uresničitvi strateških ciljev vplivajo delno moč, obseg in globina krize, delno pa tudi družbenoekonomski mehanizmi. Izboljšanje kakovosti je mogoče pričakovati le, če se poveča konkurenčnost, to pa bo mogoče le, če se pred tem razbijejo nekatere monopolistične strukture in če se obrzda inflacija. Tudi monopolističnih struktur ni mogoče odpraviti, če vlada ni sposobna ukrepati – slednjega in politične zanesljivosti pa si je nemogoče zamisliti, če pred tem vladi ne uspe ustaviti krize in kaosa. Če vsi navedeni pogoji niso izpolnjeni, velja, da na gospodarske postopke pretežno vplivajo neparlamentarne sile. Obvladovanje krize zahteva vzpostavitev gospodarskih zakonitosti, depolitizacijo pri vodenju gospodarstva in čim večjo stopnjo narodnega soglasja. V odsotnosti navedenih dejstev ali če do njihove uveljavitve ne pride, je krizo mogoče obvladati le z orožjem ali pa s precejšnjimi zunanji sredstvi.

Način izvedbe

Za izpeljavo primerne strategije je treba upoštevati naslednje pogoje: pravne okvire, mehanizme gospodarske politike, osebno pripravljenost in zunanjo podporo. V zadnjih desetletjih je družbena in gospodarska vloga prava v vseh vzhodnih ali srednjeevropskih državah oslabela ali celo izginila. V džungli podzakonskih predpisov in odlokov, ki so jih sprejemali razni organi oblasti, je postala gospodarska dejavnost povsem razumljiva. Kot temeljna zahteva se zlasti pri lastninskih razmerjih, podjetništvu in vlaganju tujega kapitala pojavlja potreba po ponovni vzpostavitvi ustavne države in uskladitvi pravnega sistema z zahtevami mednarodnega prava ter prava Evropske skupnosti. Glede vzpostavitve pravnih okvirov za uvedbo tržnega gospodarstva je Madžarska nedvomno najbolj razvita izmed vseh držav na tem območju.

Pravne okvire sestavljajo prioritete gospodarske politike. Za ukrepe gospodarske politike so značilne štiri funkcije, in sicer: restrikcija, deregulacija, liberalizacija in stimulacija. Stalinistična in poststalinistična ekonomska politika je nenehno poskušala spodbujati gospodarstvo, za katero sta bili značilni obremenjenost s predpisi in zaprtost – vendar z bičem. V zadnjem desetletju si je reformistično-komunistična madžarska gospodarska politika prizadevala zmanjšati makroekonomsko neskladja, in sicer z močnim omejevanjem povpraševanja. Zadnje je nujno potrebno tudi v siromašnih gospodarstvih Vzhodne Evrope, ne zadostuje pa za vzpostavitev ravnotežja, saj ovira avtentične gospodarske postopke, izrazito znižuje doseženo raven nacionalnega gospodarstva zaradi nizke stopnje proizvodnosti in zaposlenosti, hkrati pa zelo vpliva na povečanje družbenih napetosti. Pomen elementov gospodarske politike, ki so namenjeni obogatitvi ponudbe, še zlasti poudarjajo na široko zastavljena modernizacija, vzporedna zunanja preusmeritev gospodarstva in drugačna smer gospodarske rasti. Poleg »porcioniranja« obstajajo tudi druge zahteve, kot so deregulacija, ukinitvev omejitev za udeležence gospodarskega življenja, krepitev politike spodbujanja gospodarstva, in sicer pred ali hkrati z uveljavitvijo liberalizacije, saj je to edini način za uveljavitev učinkovitega gospodarstva ob ostri konkurenčnosti.

Uveljavitev pogoja *osebne pripravljenosti* je ključnega pomena še zlasti v začetnem obdobju preobrazbe, ko gospodarski avtomatizmi in pravni okvirji še niso povsem razviti in ko so hkrati postali zastareli tako tehnika vodenja kot tudi osebni stiki, pridobljeni še v prejšnjem modelu gospodarskega vodenja. Posledično, izbor strokovnjakov ter izobraževanje in usposabljanje so prednostna naloga, in sicer od takrat, ko so nove politične strukture prevzele politično oblast na ravni vlade ali podjetja. Ob tem je treba poudariti, naj se ne bi opuščale že vpeljane strategije in skupine strokovnjakov.

Kot posledica teže, s katero je obremenjena zapuščina Vzhodne in Srednje Evrope, poglobitve kriznih razmer, pomanjkanja domačih virov in pričakovanj, ki naj bi spremljali spremembo sistema, so za uspešno preobrazbo pomembni tudi zunanji viri. Večina vzhodno- in srednjeevropskih držav ni sposobna izpeljati preobrazbe zgolj z lastnimi močmi, kar ima lahko pomembne negativne posledice. Zunanjo podporo je mogoče uveljaviti v obliki prenosa finančnih, tehnoloških in strokovnih sredstev, s čimer naj bi se pospešila svetovna gospodarska integracija na tem področju in odpravile nekdanje ovire mednarodnega sodelovanja. Za države, ki so v prvi ali četrti fazi, pa so značilni neposredna vlaganja kapitala, zagotavljanje prednostnega dostopa do trga in institucionalizirane oblike sodelovanja. Pojmovanje učinkovitosti zunanje podpore in spodbujanja postopka preobrazbe daje slutiti, da mora biti zunanja podpora povezana z že doseženimi rezultati postopkov preobrazbe v tržno gospodarstvo posameznih držav Vzhodne in Srednje Evrope, kar naj bi zopet sprožilo t. i. povratni učinek.

Obeti

Možnosti za preobrazbo so že zdaj ugodne na Madžarskem, Češko-Slovaškem in v zahodni Jugoslaviji. Po vsej verjetnosti bo postopek preobrazbe na Poljskem, v balkanskih državah in v zahodnih delih Sovjetske zveze bolj negotov in bo trajal dalj časa. Če vzamemo Sovjetsko zvezo kot celoto, je težko dati zanesljive napovedi, kar je posledica znanih elementov, ki izhajajo iz analize položaja in virov. Vsekakor pa ne kaže pozabiti možnosti destabilizacije, ki bi lahko močno vplivala tudi na druge države.

Če bo strategija preobrazbe uspešna in ob upoštevanju omejitev in možnosti vsake posamezne države, se lahko zgodi, da bo zunanji svet bogatejši za pomembne dosežke in stvaritve vzhodno-in srednjeevropskih držav. Te so doživele obnovo in v tretji in četrti fazi preobrazbe ponujajo ugodne priložnosti za vlaganje kapitala in za prodajo; skupna vlaganja, vzpostavljena na tem področju, temeljijo na številni, kvalificirani ter v svetovnih merilih poceni delovni sili, kar nedvomno izboljšuje položaj svetovnega gospodarstva in mednarodno konkurenčnost udeležencev. Ob začetku 21. stoletja lahko stabilizacija Vzhodne in Srednje Evrope pomembno prispeva k ozdravitvi starih in hkrati globalnih problemov človeštva (npr. siromaštvo ali zaostalost).